

Prosvjetna i kulturna djelatnost Njemačke narodne skupine u NDH

I

Da bi se mogli potpunije shvatiti položaj i uloga školstva i kulture Njemačke narodne skupine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, potrebno je dati makar najosnovnije podatke o toj Skupini.

Njemačka narodna skupina u NDH formirana je na skupu Nijemaca u Osijeku 13. IV 1941. godine. Nešto kasnije, tj. na početku maja Volksdeutsche Mittelstelle (Institucija Trećeg Reicha koja je rukovodila radom njemačkih organizacija izvan Njemačke) postavila je za vođu Skupine Branimira Altgayera. Nakon toga imenovano je vodstvo, a zatim je počela izgradnja Skupine na teritorijalnostrukturnoj osnovi.

U teritorijalnom pogledu Njemačka narodna skupina pokrivala je sav onaj teritorij što ga je Adolf Hitler uključio u NDH. Skupina se dijelila na okruge, a bilo ih je pet. i to: Okrug Istočni Srijem, Sava—Dunav, Donja Drava, Srednja Drava—Ilova i Zagreb—Bosna. Okruge su činile mjesne skupine, a njih bratstva i blokovi.

Najveća vlast u Skupini bio je vođa. Vodstvo, što se uz njega nalazilo, nije imalo veće značenje. Njegov zadatak bio je da izvršava sve ono što je određivao vođa. U okruzima, mjesnim skupinama, bratstvima i blokovima postojali su samo vođe koji su se brinuli o izvršavanju naređenja vođe Njemačke narodne skupine. Isti se princip primjenjivao i u svima drugim institucijama Njemačke skupine u NDH.

Svi Nijemci koji su živjeli na području NDH, htjeli to ili ne, bili su pripadnici Skupine. Budući da je na teritoriju Hrvatske, Srijema, Bosne i Hercegovine tada bilo oko 180.000 Nijemaca, toliko je bilo i pripadnika Skupine.

Njemačka narodna skupina imala je svoje posebne političke organizacije i to: Njemačko nacionalsocijalističko sljedbeništvo, Njemačku omladinu i Savez njemačkih žena. Usporedo s njima u Skupini su postojali i stručni savezi kao što su: Savez njemačkih učitelja, Savez njemačkih tehničara, Savez apotekara, Njemački lovački savez, Savez vatrogasaca itd.

Vojne snage Njemačke narodne skupine činilo je nekoliko vrsta oružanih formacija. Ali je osnovica svima bila Njemačka momčad. Ona je obuhvaćala sve vojne obveznike Njemačke narodne skupine. Iz njenih redova potkraj 1941. godine formiran je Einsatzstafell, tj. odredi za borbu protiv partizana, u čijem su sastavu bili jedan aktivni i četiri rezervna bataljona. Mjesne straže (Ortschutz) činili su naoružani pripadnici Skupine. Domo-vinska straža, koja je formirana u drugoj polovici 1943. godine, bila je

svojevrnsni oblik njemačke narodne milicije, a imala je zadatak da štiti institucije i interese Njemačke narodne skupine i bori se protiv jedinica NOV i POJ.

Vojni obveznici pripadnici Skupne služili su i u njemačkim jedinicama domobranstva NDH, Waffen-SS-u, Wehrmachtu, njemačkim željezničkim bataljonima i policijskim jedinicama Trećeg Reicha u Jugoslaviji.

Njemačka narodna skupina imala je i svoju privredu. Ona je bila odvojena od privrede NDH, a činili su je: poljoprivreda, obrt, trgovina, ugoštiteljstvo, novčani kapital, zadrugarstvo, Njemačka zajednica rada i njemačko osiguranje.

U Skupini je postojalo posebno organizirano njemačko školstvo, institucije u oblasti kulture, sport, zdravstvo, sudstvo i Njemačka narodna pomoć. Na osnovi toga što smo naveli, treba zaključiti da Njemačka narodna skupina u NDH nije bila organizirana kao politička organizacija, ni kao neki njemački pokret ili front. Naprotiv, bila je organizirana po uzoru na državu. Formalno, Skupina je bila sastavni dio Nezavisne Države Hrvatske, a uistinu samostalna zajednica Nijemaca u NDH, zasnovana na načelima nacionalsocijalizma. Ona je bila svojevrsni oblik okupacionog sistema Trećeg Reicha u Jugoslaviji. Takva njena struktura i njen položaj u odnosu na NDH nisu bili slučajni, no to je posebno pitanje pa se zato nećemo ovdje njime baviti.

Polazeći od toga da je Njemačka narodna skupina nastala u vrijeme drugoga svjetskog rata, moglo bi se pretpostaviti da se takvim pitanjima kao što su kultura i prosvjeta vodstvo Skupine u to vrijeme nije intenzivnije bavilo. No, u Skupini se tako nije mislilo. Štoviše, njeno vodstvo smatralo je da je najzad došlo vrijeme da se Nijemci u Hrvatskoj afirmiraju kao pripadnici »vodeće evropske nacije« i da doprinesu ratnim naporima svoje nacije.

Upravo iz tih razloga kulturno-prosvjetna djelatnost u Skupini dobila je izuzetno značenje. Njeno se vodstvo sporazumjelo s ustaškom vladom o izdavanju »zakonskih odredbi« koje su regulirale, u načelu i u pojednostima, sva pitanja iz tog područja. Ovdje se prije svega misli na Zakonsku odredbu o privremenom pravnom položaju Njemačke narodne skupine u NDH i odredbe o njemačkom školstvu.

Nakon formiranja Skupine osnovane su i glavne institucije za područje kulture i prosvjete. Za rukovođenje tom oblasti vođa Skupine osnovao je Glavni ured za kulturu (Hauptamt für Kultur). On je imao zadaću da se brine o širenju njemačke kulture, razvoju njemačkog školstva, njemačkih narodnih običaja, štampi i propagandi Njemačke narodne skupine.

Drugi zadatak toga ureda bio je da pripadnike Skupine, u prvom redu djecu i omladinu, odgaja u duhu nacionalsocijalizma.

Radi njegova uspješnijeg djelovanja vođa Skupine osnovao je u ljeto 1941. godine u oblasti kulture i prosvjete četiri ureda, i to: Ured za školstvo (Amt für Schulwesen), Ured za umjetnost i nauku (Amt für Kunst und Wissenschaft), Ured za štampu i propagandu (Amt für Presse und Propagandaamt) i Ured za opću narodnu prosvjetu i narodne običaje (Amt für Sippenkunde und Brauchtum).

Na osnovi takve strukture moglo bi se zaključiti da je Glavni ured djelovao kao pretpostavljeno tijelo, da je utvrđivao i vodio opću politiku u toj oblasti i da su je podređeni uredi samo razrađivali i provodili. Ali je u praksi bilo drugačije. Glavni ured za kulturu postojao je, uglavnom, samo formalno, a uredi u oblasti kulture djelovali su potpuno samostalno.

II

Kulturbund je još u vrijeme Kraljevine Jugoslavije radio na otvaranju osnovnih i srednjih škola za djecu njemačke nacionalnosti u Jugoslaviji. No, tada su pretežno otvarana samo njemačka odjeljenja u kojima su predavali njemački i hrvatski učitelji.¹

Nastojeci da što prije nadoknadi ono što je, po njegovu mišljenju, za vrijeme Kraljevine Jugoslavije bilo izgubljeno, B. Altgayer, vođa Njemačke narodne skupine, već je od maja 1941. godine počeo poduzimati određene mjere. Uredivši pitanje pravnog položaja Skupine, odmah je pristupio rješavanju statusa njemačkog školstva. To je bilo tim aktualnije što je u jesen trebalo da otpočne nova školska 1941/42. godina. Do tada je po Altgayerovu mišljenju trebalo riješiti ova pitanja:

1. Vlada NDH treba da donese zakonsku odredbu o njemačkom školstvu u NDH.
2. Da se stvore potrebni preduvjeti za otvaranje zasebnih njemačkih osnovnih, srednjih i srednjostručnih škola. Za to je bilo nužno osigurati makar minimum nastavnog kadra, izraditi nastavne planove i programe, dobiti i urediti potreban školski prostor, nabaviti učila i inventar, i
3. Da se riješi problem financijskih sredstava koja su bila nužna za normalno djelovanje njemačkih škola.

Iako je vođa Skupine težio da njemačko školstvo u NDH bude što samostalnije, on je ipak, i to iz oportunističkih razloga, prihvatio stav vlade NDH da se njemačko školstvo tretira kao sastavni dio školstva NDH. To je istaknuto u već spomenutoj Zakonskoj odredbi o njemačkom školstvu. Oportunizam vođe Skupine u tome pitanju potjecao je odatle što je on od vlade NDH zahtijevao da i za njemačke škole osigurava školski prostor, inventar, učila i financijska sredstva. Samo tako Skupina je mogla svoja sredstva koja, uzgred treba istaći, nisu bila mala iskoristiti za druge potrebe. To ga nije smetalo da školstvo Skupine razvija gotovo samostalno, da se njemačka djeca u NDH odgajaju i obrazuju ne kao podanici NDH već kao podanici i pripadnici Trećeg Reicha.

Radi povezanosti s vlastima NDH, u ljeto 1941. godine osnovan je Odjel za njemačko školstvo u sastavu Ministarstva za bogoštovlje i nastavu NDH. Njime su rukovodili dr Hans Kühn, koji je istodobno bio i inspektor za njemačke srednje škole, i Josef Ströcker, rukovodilac za nastavu osnovnih škola.

¹ Potkraj jula 1940. godine na području župe Kulturbunda za Hrvatsku bilo je 57 njemačkih školskih odjeljenja. U njima je radilo 45 učitelja (Historijski institut Slavonije, film 3, sn. 30 i 31).

U sastavu Odjela bili su: Opći odsjek, Odsjek za osnovne škole, Odsjek za srednje i stručne škole i Odsjek za financijske poslove.

Njemačke osnovne škole su na osnovi Zakonske odredbe od 29. X 1941. godine mogle biti otvorene svuda gdje je u promjeru od osam kilometara živjelo najmanje dvadesetoro njemačke djece školskih obveznika. Ako u nekom mjestu ili više njih na toj udaljenosti nije bilo toliko djece, Odredba je predviđala osnivanje pomoćnih škola i školskih uporišta.

Zakonska odredba o njemačkom školstvu predviđala je da se u njemačkim školama predaje hrvatski jezik s književnošću, historija i zemljopis NDH. Ali ti predmeti, koje je predavalo njemačko nastavno osoblje, predavani su kao i ostali predmeti na njemačkom jeziku, osim hrvatskog jezika. On je bio obavezan za učenje samo kao strani jezik.

Na osnovi Zakonske odredbe o njemačkom školstvu, Odjel za njemačke škole u NDH podijelio je, još prije početka školske 1941/42. godine, područje njemačkih osnovnih škola na osam okruga, i to:

Prvi okrug za osnovne škole u kotarima Zemun, Stara Pazova i Karlovci sa sjedištem u Zemunu.

Drugi okrug obuhvaćao je škole u kotarima Ruma, Mitrovica, Irig i Bijeljina sa sjedištem u Rumi.

U trećem su bili Vukovar, Ilok i Šid, a sjedište je bilo u Vukovaru.

Četvrti okrug, sa sjedištem u Vinkovcima, obuhvaćao je kotare: Vinkovci, Županja, Brčko i mjesta Tordinci i Markušica iz vukovarskog kotara, te sva mjesta dakovačkog kotara južno od željezničke pruge Vinkovci—Brod i sve škole iz kotara Slavonski Brod.

U petom okrugu, sa sjedištem u Osijeku, bili su kotari Osijek i Đakovo, osim sela kotara Đakovo južno od pruge Vinkovci—Brod.

Šesti okrug obuhvaćao je škole u kotarima: Našice, Donji Miholjac i Slavenska Požega sa sjedištem u Našicama.

Škole u kotarima: Podravska Slatina, Virovitica, Bjelovar, Daruvar, Garešnica, Grubišno Polje i Pakrac bile su u sedmom okrugu, a sjedište mu je bilo u Virovitici.

U osmome okrugu bile su škole iz kotara: Nova Gradiška, Novska, Kutina i sve škole u Bosni (osim kotara Bijeljina i Brčko). Sjedište okruga bilo je u Banjoj Luci.²

Zemaljski inspektor za osnovne škole bio je nadležan za škole u Zagrebu i u njegovoj okolici.

Istodobno s formiranjem okruga bili su imenovani i njihovi povjerenici koji su bili i inspektori za područne škole. Povjerenici su bili odgovorni samo inspektor u Odjelu za njemačke škole Ministarstva za bogoštovlje i nastavu. Područne vlasti NDH nisu nad njima imale nikakvih prava. Takav položaj okružnih povjerenika još jedanput potvrđuje da je njemačko školstvo u NDH bilo zapravo samostalno. No, to ne znači da između njih i ustaških lokalnih vlasti nije bilo suradnje. Naprotiv, okružni

² Opširnije o tome: Zakonska odredba vlade NDH od 20. IX 1941. godine (*Narodne novine*, br. 135, 25. IX 1941); Dopuna Zakonske odredbe vlade NDH, 20. X 1941. god. (Isto, br. 166, 30. X 1941. god.).

povjerenici, upravitelji škola i ostali predstavnici Skupine rješavali su s područnim ustaškim vlastima takve probleme kao što su školski prostor, oprema učionica, stanovi za učitelje itd. U tom pogledu primale su jedna i druga strana upute od svojih pretpostavljenih. Ali, unatoč tome povremeno je među njima dolazilo do neslaganja, pa i sukoba.³

No, to nije bio usamljeni primjer neslaganja predstavnika jedne i druge strane.

U jesen 1942. godine ukinuta su četiri školska inspektorata tako da su ostala samo četiri, i to u Indiji, Vinkovcima, Osijeku i Virovitici.

U školskoj 1941/42. godini počele su s radom 254 osnovne škole. U planu je bilo da se otvori još oko 150, ali tada nije bilo uvjeta i vremena da se taj zadatak izvrši. Štoviše, neke su u toku te školske godine bile zatvorene.⁴ U školama su bila 622 odjeljenja s više od 21.000 učenika. Nastavni kadar sačinjavala su 383 predavača od kojih je 211 imalo učiteljsku spremu, 55 su bili pomoćni, 80 putujući učitelji sa četiri razreda srednje škole. Osim njih, u školama je radilo 39 tzv. školskih pomoćnika koji su imali još manju školsku naobrazbu.⁵

S novom školskom godinom počele su uz dotadašnje raditi i neke novootvorene srednje i srednje stručne škole, a neke su i u toku godine otvorene. U novoj školskoj godini počelo je raditi sedam srednjih škola, i to: četiri građanske: u Vinkovcima, Zemunu, Osijeku i Indiji; jedna učiteljska škola u Osijeku i dvije gimnazije od kojih je jedna bila u Rumi a druga u Osijeku. Kasnije su osnovane još četiri građanske škole, i to u Novoj Pazovi, Đakovu, Vukovaru i Virovitici, te Trgovačka akademija u Zemunu. U svim srednjim školama bilo je 3011 učenika.⁶

Nedostatak školskog prostora, učila i inventura, koji je bio potreban njemačkom školstvu, bio je uz pomoć ustaških vlasti u osnovi riješen. Problemi koji su kasnije u vezi s tim tu i tamo iskršavali postepeno su rješavani. Ali je nastavni kadar bio problem koji je njemačkim školskim vlastima zadavao najviše brige. Naime, učiteljska škola u Osijeku bila je tek otvorena, pa je na učitelje koji bi se u njoj osposobili trebalo čekati 4–5 godina. Još veći problem činili su nastavnici i profesori za srednje i srednje stručne škole. Za školovanje toga kadra Skupina nije imala svojih institucija, nego je trebalo da se školuje na fakultetima Zagrebačkog sveučilišta ili univerzitetima u Trećem Reichu. No, na visokoškolskim ustanovama, koje su pripremale nastavni kadar za srednje škole, bilo je do uspostave NDH malo njemačkih studenata. Dakle, trebalo je čekati da njemački mladići i djevojke najprije završe srednje, a zatim više i visoke škole da bi se dobilo njemačko nastavno osoblje za srednje škole. Da je to bilo predugo, nije potrebno posebno isticati. Zbog toga je to bio problem koji je za vodstvo Njemačke narodne skupine i njene školske vlasti bio nerješiv.

³ Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, Historijski arhiv Slavonski Brod 1962. god. (u daljnjem tekstu: Građa) dok. br. 172, str. 273 i 274.

⁴ Građa, dok. br. 199, str. 321.

⁵ *Stephan Rettig*, Das deutsche Schulwesen in Kroatien (Jahrbuch die deutsche Volksgruppe im U. Staate Kroatien 1944. god., str. 144).

⁶ *Stephan Rettig*, nav. dj., str. 145.

Zbog toga se vodstvo Skupine obratilo ustaškim vlastima i zatražilo od njih kao nastavni kadar one učitelje, nastavnike i profesore koji su, iako nisu bili Nijemci, poznavali njemački jezik. Ustaše su im u tom pogledu izlazili u susret, pa je tako i taj problem bio djelomično riješen. Kažemo djelomično, zato što ni intervencijom ustaških vlasti nije pronađen potreban broj takvog osoblja, a još više zbog toga što su se mnogi od tih učitelja, nastavnika i profesora opirali povlaštenom položaju Nijemaca u NDH. Da i ne govorimo o tome da su mnogi od njih po političkom uvjerenju bili antifašisti i kao takvi protivnici nacionalsocijalističke ideologije. Iako se strogo pazilo da u njemačke škole ne dođu takvi pojedinci, ipak ih je i tu bilo. Zbog toga pitanje nastavnog kadra ni time nije bilo potpuno riješeno.

U takvoj situaciji vodstvo Njemačke narodne skupine obraćalo se za pomoć školskim institucijama Trećeg Reicha, moleći ih da im za potrebe njihovih škola pošalju određeni broj učitelja, nastavnika i profesora, pa zatražilo od vlade NDH da u Zakonskoj odredbi o njemačkom školstvu u NDH predvidi tu mogućnost. Vlada NDH prihvatila je taj zahtjev Skupine i spomenutoj odredbi dodala član kojim se »dozvoljavalo« da u njemačkim školama u NDH mogu raditi stručnjaci koji nisu podanici NDH. Nedugo nakon toga, u NDH je stigla prva grupa nastavnog osoblja iz Trećeg Reicha. Većina ih je bila s područja Beča. Nastavno osoblje stizalo je i kasnije zapravo uvijek, kada su za to postavljeni zahtjevi. Slao ga je Njemački učiteljski savez.

Učitelji i nastavni kadar njemačkih škola uopće mogli su biti postavljeni na radna mjesta samo na prijedlog vođe Njemačke narodne skupine. Postavljani su na osnovi Zakonske odredbe o činovnicima i namještenicima njemačke nacionalne pripadnosti u NDH od 31. X 1941. god. Pri postavljanju u službu nastavnici su morali položiti zakletvu na njemačkom jeziku kojom su se obvezali na vjernost njemačkom narodu, Führeru i poglavniku NDH. O tome tko može biti postavljen na radno mjesto učitelja ili nastavnika, Stephan Rettig pisao je: »Ni jedan učitelj ne može biti postavljen ako ga nije predložio vođa narodne skupine ili ako s njegovim postavljenjem nije sporazuman. To isto vrijedi za premještanje, kažnjavanje i druge slične slučajeve. Vodstvo narodne skupine kontrolira preko uredbe za školstvo ispunjavanje zakonske odredbe da se njemačka omladina u školama odgaja u duhu nacionalsocijalističkog pogleda na svijet.«⁷

Da bi nastavni kadar u njemačkim školama što bolje odgovorio zadacima ne samo stručno nego i politički, vodstvo Skupine nastojalo je da se što prije osnuje Učiteljski savez (Der Lehrerbund). Od već slične organizacije, koja je djelovala još za vrijeme Kraljevine Jugoslavije, osnovana je na skupštini 14. septembra 1941. godine ta stručna organizacija.⁸ Njen je zadatak bio da okupi svo nastavno osoblje koje radi u njemačkim školama, da ga odgaja u duhu nacionalsocijalizma, da pronalazi sredstva i oblike za nacionalsocijalistički odgoj i obrazovanje učenika i da rješava pojedina pitanja svojih članova. S obzirom na te zadatke, iako je bila riječ o stručnom udruženju, Savez njemačkih učitelja bio je prvenstveno

⁷ Stephan Rettig, Das deutsche Schulwesen in Kroatien (*Das Reich*, 27. VI 1942. god.).

⁸ Friedrich Kühnbauch, Der deutsche Lehrerbund (Jahrbuch 1944, str. 146).

politička organizacija. I zato, zbog njegovog velikog značaja poklanjao mu je znatnu pažnju i sam vođa Njemačke narodne skupine B. Altgayer. Polazeći od toga i rukovodeći se poznatom istinom da nastavni kadar ima veliku ulogu u odgoju i obrazovanju učenika, on je 9. septembra 1942. godine propisao Pravila Njemačkog učiteljskog saveza.⁹ U pravilima se govori tko može postati njegov član, što su dužnosti i koja su prava Saveza i članova, kada nekome prestaje članstvo u Savezu, o disciplinskim mjerama i njegovoj strukturi.¹⁰

Njemački učiteljski savez u NDH rukovodio se nacionalsocijalističkom ideologijom, a bio je organiziran po uzoru na Savez učitelja Trećeg Reicha (Nazionalsozialistischer Lehrerbund — NSLB). Neposredno nakon osnivanja Savez Skupine uspostavio je tijesne veze i suradnju sa Savezom u Trećem Reichu. On je u Treći Reich slao svoje članove koji su tamo pohađali stručne i političke kurseve, a Savez iz Reicha slao je Njemačkoj narodnoj skupini svoje članove koji su kao predavači radili na tečajevima što ih je za njemačke učitelje u ljetnom školskom raspustu organizirao Savez njemačkih učitelja u NDH.¹¹

Savez njemačkih učitelja dobivao je iz Reicha stručnu i političku literaturu, dijelio je svojim članovima, a služila je kao priručnik za seminare i predavanja.

Da bi svoje članove stručno i politički što bolje osposobio, Savez je potkraj svake godine organizirao za njih tečajeve u raznim mjestima, a najviše u Osijeku.¹²

Nastojeći da što bolje odigra svoju ulogu, Savez njemačkih učitelja u NDH počeo je, 15. VII 1942. godine, izdavati svoj časopis koji se nazivao »Unsere Schule«. Časopis je donosio direktivne i informativne članke, a izlazio je jedanput mjesečno. Glavni urednik bio mu je A. Nikolaus Stötzer. U časopisu su surađivali članovi Saveza, a i neki od rukovodilaca Skupine.¹³

U Savezu su postojala četiri stručna odjela, i to: 1. Stručni odjel za učitelje osnovnih škola; 2. Stručni odjel za nastavnike stručnih škola; 3. Stručni odjel za nastavnike srednjih škola, i 4. Stručni odjel odgojiteljica u dječjim vrtićima i zabavištima.¹⁴

Odjeli su osnovani radi što većeg stupnja specijalizacije i rješavanja nastavnih i pedagoških problema s obzirom na uzrast djece i vrstu škole. Do iseljavanja pripadnika Skupine iz NDH, Savez je održao još samo jednu skupštinu, i to 11. X 1942. godine. Skupština je raspravljala o

⁹ Verordnungsblatt, br. 8, 15. IX 1942. godine.

¹⁰ Isto kao pod 9.

¹¹ U Grinzingu (Wien) održan je, npr., oko sredine januara 1943. god. tečaj za učitelje iz zemalja jugoistočne Evrope. V. o tome: *F. Kühnbauch*, Jahrbuch 1944, str. 148.

¹² Takav tečaj održan je u Osijeku a trajao je od 1. VIII do 15. IX 1941. god. Na tečaj je pozvano više od 100 sudionika. U februaru i martu 1942. god. održan je tečaj za učiteljice i pomoćne učiteljice. U septembru 1942. god. održani su u Velikom Bečkereku i Vršcu tečajevi za nastavnike, a oko sredine augusta 10-dnevni tečaj u Rumi za nastavnike srednjih škola. V.: *F. Kühnbauch*, nav. dj., str. 147.

¹³ *F. Kühnbauch*, nav. dj., str. 148.

¹⁴ *F. Kühnbauch*, nav. dj., str. 146.

njemačkom školstvu i zadacima Saveza. Usporedo s njenim održavanjem otvorena je i izložba radova njemačkih nastavnika crtanja.

Uz pedagoška i politička pitanja, Savez se bavio i socijalnim problemima svojih članova. Osnovavši Zadrugu njemačkih nastavnika, nastojao je da dođe do financijskih sredstava kako bi učiteljima početnicima mogao davati dopunsku plaću, a iscrpljene i bolesne slati na oporavak i liječenje. Ali se Zadruga pokazala neefikasnom jer su sredstva koja je uspjela prikupiti bila vrlo skromna.

Do kraja školske godine 1941/42. broj njemačkih škola i odjeljenja ostao je isti kao i na početku te godine. Ali se od tada njihov broj neprestano smanjuje. U jesen 1942. godine iseljavaju se Nijemci iz Bosne u Treći Reich. Iseljavanje je zahvatilo gotovo cijelu sjevernu i centralnu Bosnu, te Hercegovinu, pa odlaskom Nijemaca iz tih krajeva nestaje i njihovih škola. Zajedno s iseljenicima odlazilo je i nastavno osoblje.¹⁵

Zbog naglog širenja narodnooslobodilačkog pokreta u centralnoj i zapadnoj Slavoniji potkraj 1942, u toku 1943. i 1944. godine preseljavaju se Nijemci iz tih krajeva u istočnu Slavoniju i Srijem. Zato i u tim krajevima nestaju njihove škole. Istina, neke od njih obnovljene su u novonastanjenim krajevima, ali su tu mnoge bile spojene u veće škole. To je najčešće ovisilo o uvjetima u kojima su škole ponovo otvarane.

No, nisu samo preseljavanja činila probleme i narušavala normalan tok nastave u njemačkim školama. Na nju su, naročito u mjestima centralne i zapadne Slavonije, znatno utjecale i borbe između snaga NOV i POJ i oružanih snaga Skupine, Wermachta, ustaša i domobrana. Oružane snage Njemačke narodne skupine, Wermachta i dr. najčešće su za uporišta svoje obrane u mnogim mjestima uzimale školske zgrade zato što su te zgrade u selima bile u pravilu građene iz čvrstog materijala i bile najpogodnije za obranu. Upravo zbog toga, one su najčešće bile plijen požara ili su uništavane bombama, minobacačima i topovima. Zajedno sa zgradama nestajali su školski inventar, učila, školske knjige i administracija. Takva situacija, nema sumnje, ne samo da je otežavala rad u njemačkim školama, nego u znatnom broju tih škola nastava u toku 1943. i 1944. godine nije održavana. To su bile pojave pred kojima su vodstvo i Skupina bili nemoćni.

Dakle, iseljavanje i preseljavanje Nijemaca iz jednih krajeva u druge, 1942. godine iz Bosne u istočnu Slavoniju i Srijem, a kasnije u Treći Reich, zatim neprekidne borbe u nekim krajevima Slavonije i Srijema (Fruška gora) uništavanje školskih zgrada, inventara i učila, protjerivanje njemačkih učitelja iz mnogih sela, jer su se najčešće isticali kao nosioci nacionalsocijalističke ideologije, bili su faktori koji su onemogućavali normalan rad tih škola. Ako se tome doda nedovoljan broj nastavnog osoblja u mnogim školama i nestručnost dijela toga kadra, dobiva se potpunija slika kvaliteta nastave njemačkog školstva u NDH.

¹⁵ *Zdravko Krnić*, O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, Slavonski Brod, br. 4, str. 73–89.

Najmanje problema imale su škole u gradovima kao što su Osijek, Brod, Vinkovci, Ruma, Mitrovica i Zemun. No, i tu kao i cijeloj NDH nestaje njemačkih škola u novembru 1944. godine. Tada većina pripadnika Skupine napušta te krajeve i seli u Treći Reich.

III

Da bi se među pripadnicima Njemačke narodne skupine pokrenuo i pojačao rad u oblasti umjetnosti i nauke i dobio što organiziraniji oblik, osnovan je i Ured za umjetnost i nauku. Za vođu toga Ureda Altgayer je postavio Luju Pleina iz Osijeka.

Osnovna orijentacija Ureda, ili bolje rečeno Pleina, jer Ured kao institucija nije gotovo ni djelovao, bila je izvršavanje nekoliko osnovnih zadataka. Ali prije nego se njima pozabavimo, potrebno je ukazati na ono do čega je vodstvu Skupine bilo naročito stalo.

U proglasu što ga je uputio Nijemcima i Njemcima u NDH, 23. aprila 1941. godine, B. Altgayer je, uz ostalo, pisao: »Proglašenjem i priznanjem Nezavisne Države Hrvatske odvojeni smo od izvanjskih sunarodnjaka u Vojvodini i od dosadašnjeg vodstva naše narodnosne skupine. *Stoga se imamo od sada vlastitim snagama brinuti za našu narodnu opstojnost, kao i za održavanje naše samonikle kulture i od naših predaka naslijeđenog posjeda.*«¹⁶

To što u prvom proglasu vođa Skupine ističe kao jedan od zadataka borbu za održavanje kulture Nijemaca u tim krajevima pokazuje da mu je pridavao posebnu važnost. Naime, on je, a tako su mislili i mnogi pripadnici Njemačke skupine, smatrao da su ti krajevi, koje je nastanjivalo i njemačko stanovništvo, njemačke zemlje. Smatrali su da na to imaju pravo zato što su Nijemci pod vodstvom princa Eugena Savojskog oslobodili te zemlje od Turaka u XVIII stoljeću. Zbog toga što su one u to vrijeme bile polunaseljene počelo ih je naseljavati njemačko stanovništvo iz Bavorske i drugih pokrajina Njemačke.

Polazeći sa stajališta da su Vojvodina, Slavonija i sjeverna Bosna njemačke zemlje, Altgayer i ostali rukovodioci Skupine, smatrali su da će na tom teritoriju biti uspostavljena država Podunavskih Nijemaca.

Budući da se ideja o formiranju njemačke podunavske države, koja nije bila samo Altgayerova, zbog ratnih prilika i Hitlerove taktike prema ustašama nije mogla realizirati u vrijeme rata, Altgayer je po instrukcijama Volksdeutsche Mittelstellea nastojao dokazati samoniklost njemačke kulture u tim krajevima i isticao je njihova tobožnja germanska obilježja.

Dakle, kult germanstva i njemačku kulturu trebalo je gajiti i razvijati ne samo radi kulture kao takve, jer treba reći da je tamošnje njemačko stanovništvo imalo svoju kulturnu baštinu, nego prvenstveno iz političkih razloga, određenije radi dokazivanja da su navedeni krajevi njemačke

¹⁶ Z. Krnić, S. Ljubljanović i G. Tomljanović, Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH, Zbornik, br. 1, str. 19.

zemlje. Na tome zadatku i takvoj orijentaciji temeljile su se gotovo sve kulturne manifestacije i cjelokupna kulturna djelatnost pripadnika Njemačke narodne skupine u NDH.

Nakon osnivanja Skupine počele su se osnivati i njene kulturne organizacije i ustanove. Jedna od prvih institucija, kojoj su poklonili punu pažnju, bilo je otvorenje Njemačkog muzeja u Osijeku.¹⁷ Po odredbi o osnivanju muzeja, trebalo je da ima tri odjela, i to: a) muzejski; b) galerijski, i c) arhivu.

Radi izvršenja toga zadatka Plein je odmah počeo prikupljati umjetničke slike njemačkih slikara. Osim slika, Plein i njegovi suradnici prikupljali su namještaj, narodne nošnje i sve ostalo što je imalo njemačko obilježje.

Kada je tako stvoren fundus budućih muzejskih eksponata, Plein je od prikupljenih slika postavio 4. aprila 1942. godine umjetničku izložbu. Izložbu je organizirano posjećivalo ne samo njemačko stanovništvo Osijeka, nego i drugih krajeva NDH. Prilikom posjete izložbi vođa Skupine Branimir Altgayer je, uz ostalo, rekao da djela Waldingera imaju za Nijemce u NDH naročito značenje radi njihove krvne povezanosti sa zemljom. Istakao je da je njegov umjetnički izraz proizvod krvi i znoja Nijemaca kojima su natopili ovu zemlju. Zaključio je s riječima da izložba neće Nijemce odvratiti od njihovih ostalih zadataka nego, naprotiv, da će ih podstaknuti da te zadatke još bolje izvrše.

Tako je Altgayer odredio smisao izložbe i formulirao njeno značenje, a to je, uz prikaz djela njemačkih majstora, i bio njen zadatak.

Nedugo poslije toga pristupilo se u Osijeku postavljanju Muzeja. U njemu su uz umjetničke slike bili izloženi dijelovi starog pokušaja bogatih njemačkih porodica ili ono što je bilo oduzeto Židovima. U njemu su bili izloženi nacrti njemačkih stambenih kuća i gospodarskih zgrada te ostali predmeti iz života i rada Nijemaca. Naročitu pažnju posvetio je prikupljanju arheoloških i etnografskih predmeta i dokumenata. Sve je to brižljivo proučavano, dijelom izlagano, a dijelom spremno i čuvano. Plein je organizirao, u prvom redu, skupne posjete njemačkih učenika Muzeju. Njima i ostalim posjetiocima objašnjavani su život i rad Nijemaca u Hrvatskoj od njihova naseljavanja u te krajeve.

Usporedno s pribavljanjem umjetničkih slika i predmeta prikupljane su knjige, novine i plakati, što su u tim krajevima štampani na njemačkom jeziku. Naročita je pažnja poklonjena prikupljanju plakata s programima kazališnih priredbi, koje su davane u vrijeme Austro-Ugarske, jer su bili štampani na njemačkom jeziku. Građa prikupljena tom akcijom imala je zadatak da dokaže kako je osječko kazalište zapravo njemačko. Na osnovi toga neki su predstavnici Skupine htjeli Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku proglasiti njemačkim ali su se ustaše tome usprotivili, pa se kasnije od toga odustalo. Zbog toga je Ured za kulturu odlučio da u Osijeku osnuje njemačko kazalište. Namjera mu je bila da ono bude profesionalno. Ali, kako su za takvu ustanovu bila potrebna znatna financijska sredstva, koja se momentalno nisu mogla osigurati, formirano je poluamatersko

¹⁷ U čl. 1 Odredbe o osnivanju muzeja kaže se: »Die deutsche Volksgruppe im Unabhängigen Staate Kroatien errichtet in Esseg ein Heimatmuseum mit öffentlichen volkskundlichen und einem Archiv« (Verordnungsblatt, br. 11/12 od 31. XII 1942. god.).

kazalište. Dio zaposlenih u toj instituciji bili su profesionalci, a ostali, većim dijelom, amateri. Glumaca, koji su u njemu radili, bilo je iz Osijeka, ali i iz ostalih gradova, pa i iz Zagreba. Priredbe su davane u zgradi Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku, ali i u drugim gradovima i većim mjestima kao što su Vukovar, Vinkovci, Ruma, Đakovo, Našice itd. U sastavu njemačkog kazališta djelovao je i muzički kvartet. On je priređivao muzičke večeri u Osijeku i drugim gradovima.

Kazalište i muzički kvartet stavljali su na svoj repertoar djela njemačkih književnika i muzičara. Vrlo često izvođena su djela suvremenih njemačkih pisaca i muzičara s nacionalsocijalističkim obilježjem. Takva djela postavljana su na repertoar naročito u svečanim prilikama.

Osim instrumentalnog kvarteta, od 1942. godine postoji pri vodstvu Skupine i vojna limena glazba. Iako je radila za potrebe oružanih snaga Skupine, ipak je priređivala koncerte u Osijeku i ostalim gradovima, naročito u povodu proslava kao što su Hitlerov rođendan, uspjesi na istočnom i afričkom frontu itd.

Pitanju nauke Skupina je poklanjala malo pažnje. Radila je nešto malo na pisanju historije osječkog kazališta, ali su ti radovi ostali na nivou publicistike. Jedini uspjeh u toj domeni postigao je Rudolf Schmidt. On se istakao otkrićem neolitskog naselja u Vučedolu, nedaleko od Vukovara, još prije rata. Istražujući lokalitet, kasnije je utvrdio da je to naseobina iz mlađega kamenog doba.

Centri umjetničkog života bili su pretežno gradovi: Zemun, Ruma, Mitrovica, Vinkovci i dr. Mjesna vodstva priređivala su kulturne priredbe na kojima su gostovali amaterski ansambli Skupine i profesionalne kazališne kuće NDH iz Zagreba i Osijeka.

U selima su priredbe najčešće davali učenici osnovnih škola. Pripremali su ih njemački učitelji i službenici. Programi su se sastojali od izvođenja njemačkih pjesama, recitacija, jednočinki i muzičkih točaka.

IV

Nemoguće je shvatiti smisao i cilj propagande Njemačke narodne skupine u NDH, ako se ne shvate makar u osnovi Hitlerovi planovi i ideje o uređenju i ulozi prostora na jugoistoku Evrope.

Polazeći od toga da je Trećem Reichu predodredio da postane glavna sila u Evropi i svijetu, Hitler je predviđao da u toj borbi za pobjedu ne smije sav teret pasti samo na stanovništvo Trećeg Reicha. Znao je da u mnogim zemljama Evrope, a naročito na njenom istoku i jugoistoku, živi znatan broj Nijemaca, pa je u provođenju plana za preuređenje Evrope i svijeta i njima odredio ulogu. Na sastanku vođa njemačkih organizacija iz raznih zemalja Evrope i Amerike, koji je 1934. godine održan u Berlinu, Hitler je o tome rekao: »Gospodo, vi ste preuzeli jedan od najvažnijih zadataka, koji se ne sastoji samo u tome da uzgajate nijemstvo, nego da iz njega stvorite borbene čete. Vi se ne trebate boriti za parlamentarna prava i legalne slobode. To bi nam jednog dana moglo biti više od štete nego od koristi. Vi, dakle, ne smijete raditi onako kako vam se čini da je dobro,

nego morate slušati zapovijedi onih koji stoje iza vas. Jer ono, što se vama čini korisno, to može s jednog višeg gledišta biti štetno. Zato tražim od vas slijepu poslušnost. Ja vam neću uvijek otkriti svoje prave namjere. Vaša poslušnost mora biti odraz vašeg povjerenja u moju osobu. Zato ja ovdje ne trebam starog parlamentarnog načina rada. Ti parlamentarci moraju odstupiti, jer ih mi više ne trebamo. Vi ćete od sada stajati kao predstraže Njemačke na prvoj liniji naše borbe i omogućiti nam da izvršimo naš pohod. Vi ćete preuzeti funkcije koje su nama starijima poznate iz vremena rata. Vi ćete biti izvidnice koje špijuniraju. Vi imate da pripremite izvjesne stvari daleko pred frontom. Vaša je zadaća da kamuflirate naše vlastite pripreme za napadaj. Smatrajte da se nalazite kao u ratu. Za vas vrijedi ratni zakon. Vi ste danas možda najvredniji dio njemačkog naroda.«¹⁸

Iako se taj dio Hitlerovog govora ne odnosi na zadatke Nijemaca u ratu, nego na njihovu ulogu u pripremanju Trećeg Reicha za sukobe s drugim zemljama, značajan je zbog toga što je jasno formulirao zadatke njemačkog stanovništva van granica Trećeg Reicha, a samim tim i u Jugoslaviji. Oni su morali usmjeriti svoje djelovanje protiv tadašnje države i poretka da tako stvore preduvjete za njeno rušenje.

Pri tome je naročito značajno da za Hitlera nema razlike između Nijemaca u Reichu i izvan njega i da Nijemce van granica njemačke države, s obzirom na ulogu koju im je odredio, smatra najvažnijim dijelom njemačkog naroda.

Mnoge činjenice dokazuju da su Nijemci u Jugoslaviji dobro shvatili te Hitlerove riječi. To, uostalom, potvrđuje i njihovo držanje u NDH, naročito nakon osnivanja Njemačke narodne skupine.

Budući da je Hitler tom prilikom govorio i o ulozi i zadacima Nijemaca izvan Trećeg Reicha u uvjetima rata, citirat ćemo i taj dio govora. Uz ostalo, on je tada rekao: »[...] ali želim naglasiti, da za mene ne postoji nikakva razlika između njemačkog državljanina i Nijemca, koji je državljanin druge zemlje. Vaša je zadaća da uputite sve Nijemce u inozemstvu da su oni u prvom redu Nijemci, a tek onda lojalni podanici drugih država [...] Vaša je zadaća da pripremite tlo, jer će Njemačka proširiti svoju vlast daleko preko granica na Istok kao i na Jugoistok. I vi, gospodo, iz prekomorskih zemalja, imate istu dužnost. Mi se ne borimo za ravnopravnost nego za gospodstvo. Kada Njemačka pobijedi, onda neće biti nikoga, tko će se usuditi da vas krivo pogleda. Do vas je, da izvojujete Njemačkoj taj položaj. Onda ćete vi zapovijedati bez paragrafa i manjinskih prava. Vaša zadaća će biti, da u svim podjarmljenim zemljama budete tutori, koji će tutorsku vlast vršiti u ime njemačkog naroda. Vi ćete i u moje ime upravljati zemljama i narodima, u kojima ste sada progonjeni i potlačeni. Tako se naša nesreća, što su milijuni najboljih Nijemaca u prošlosti morali seliti u druge zemlje, pretvorila u našu veliku sreću. Kao što su Židovi, od raspršenog naroda postali svjetska sila, tako ćemo i mi, kao pravi narod Božji, koji je raspršen po čitavom svijetu, postati gospodujućim narodom na kugli zemaljskoj.«¹⁹

¹⁸ *Hermann Rauschning*, *Moji povjerljivi razgovori s Hitlerom*, New-York 1940, str. 61 i 62.

¹⁹ *H. Rauschning*, nav. dj., str. 62 i 63.

Iz dijela citiranog govora vidi se kako je Hitler obećao Nijemcima koji su živjeli u drugim zemljama da će oni, kada Njemačka pobijedi te države, postati vladajuća nacija u njima, da će oni upravljati tim narodima i uređivati život kako će to Nijemcima odgovarati.

Pretežna većina Nijemaca što su živjeli van granica Trećeg Reicha prihvatila je obećanja koja im je Hitler dao. Njemačka narodna skupina u NDH nastojala je odmah nakon osnivanja da svojim pripadnicima objasni njihov položaj i zadatke. I upravo su u tome veliku ulogu odigrali njena propaganda i posebno štampa.

Da bi ovaj rad bio što djelotvorniji, Altgayer je odmah nakon osnivanja Njemačke narodne skupine u sastavu Glavnog ureda za kulturu osnovao Ured za propagandu i štampu. Za vođu Ureda postavio je Andreasa Stötzera. U Uredu je kao referenta za štampu postavio Otta Junga, a kao referenta za film Hansa Eräutigana.

Ured je izdavao novine »Grenzwacht«, »Die Neue Zeit«, kalendare »Jahrbuch« i »Volk und Heimat«. Od 1941. do 1943. godine upravljao je kinom »Viktoria« u Osijeku.

Službenici Ureda, redakcije novina i kalendara te članovi okružnih i mjesnih vodstava Skupine zaduženi za propagandu, zatim vodstva političkih, stručnih i privrednih organizacija i institucija činili su propagandni aparat Skupine. Tom aparatu Skupina je osiguravala potrebna sredstva.

Osnovni zadaci propagande bili su:

1. Razvijati među pripadnicima Njemačke narodne skupine nacionalne osjećaje i spoznaje o pripadnosti njemačkom narodu.
2. Odgajati pripadnike Skupine u duhu nacionalsocijalizma, razvijati u njima bezuvjetnu odanost vodi i Trećem Reichu, stvarati u pripadnika Skupine spoznaju da su predodređeni za preuređenje Evrope i svijeta, i
3. Svim snagama pomagati Trećem Reichu u ostvarivanju njegovih ratnih ciljeva u borbi protiv Saveznika, komunizma, narodnooslobodilačkog pokreta i Židova.

Konkretni zadaci propagande proizlazili su iz tih osnovnih. Odnosili su se na populariziranje pobjeda njemačke vojske na frontovima i pothvata protiv NOV i POJ i na propagiranje akcija koje je poduzimalo i provodilo vodstvo Skupine u političkoj, privrednoj, kulturno-prosvjetnoj i u svim ostalim oblastima rada i života.

Oblici propagande bili su vrlo različiti. Štampa je, na primjer, donosila članke i izvještaje s frontova i o borbi protiv NOV i POJ, primjenjujući tzv. crno-bijelu metodu. To znači da su svi postupci Trećeg Reicha i Skupine bili uspješni. Prikazivani su uveličano i tendenciozno. Uz to je vlastite neuspjehe i uspjehe protivnika prešućivala ili netočno, potcjenjivački prikazivala. Nastojala je da u pripadnika Skupine razvije duh samoprijedora, požrtvovanja i takmičenja. To je dolazilo do izražaja na svim područjima djelatnosti Skupine. U vrijeme mobilizacije vojnih obveznika radila je na dobrovoljnom prijavljivanju pojedinaca i grupa. Izbjegavanja od vojne obveze, kojih je bilo od 1942. god. pa dalje, žigosala je kao protunarodni rad, kao izdajstvo nacije i zalagala se za oštre sankcije protiv takvih pojava. Na sektoru privrede propagirala je maksimalno

zalaganje za što veću proizvodnju i samoodricanje, kako bi Trećem Reichu mogla dati što veći prilog za vođenje rata i da se u takvim uvjetima, kakvi su bili ratni, osigura što povoljnija egzistencija njemačkog stanovništva u NDH. Na području kulture i prosvjete popularizirane su mjere koje su išle za isticanjem nacionalne pripadnosti dotle da je to vrijeđalo nacionalne osjećaje pripadnika drugih nacionalnosti i razvijalo u njima osjećaj potčinjenih i poniženih. Popularizirani su podvizi pojedinaca i isticano da je dužnost i čast ostalih pripadnika da slijede njihove primjere.

Sličnu ulogu imali su i kalendari. Razlika je među njima samo u tome što su prilozi u tim izdanjima imali ponekad i naučne pretenzije. Na primjer, neki od njih pisani su tako da Nijemcima objasne uzroke i tok naseljavanja njihovih predaka u te krajeve, da se dokaže primat njemačke kulture, načina života i rada Nijemaca u Jugoslaviji u odnosu na ostalo stanovništvo, da se prikaže moć i razvijenost privrede Skupine itd.

Da bi propagandna efikasnost tih publikacija bila što veća, u njima su objavljivane fotografije vojnika, poljoprivrednika na radu, omladine na zabavi i pri sportu, djece u obdaništima. Sve te fotografije prikazivale su Nijemca fizički razvijenog, zdravog i lijepog. Jednom riječju, stvaran je kult njemačkog čovjeka — Übermenscha.

Kada se već zadržavamo na pisanoj propagandi, treba spomenuti plakate, oglase i letke. Oni su bili izraziti primjer te crno-bijele propagande. Što se tiče plakata, treba reći da su prikazivali moć i snagu njemačkog vojnika i čovjeka uopće, a protivnika kao fizički i moralno propalu ličnost. Razumije se da su sva ta sredstva imala isključivo politički cilj i sugestivno su djelovala na stanovništvo. U svima njima bilo je psiholoških faktora.

Iako u NDH nije bila razvijena filmska proizvodnja, a Skupina je nije ni imala, ipak se film kao sredstvo propagande mnogo koristio. O tome su vodile brigu razne institucije Trećeg Reicha i NDH. Da bi i u tome, kao i u nekim ostalim oblicima propagande, postigli što bolje rezultate, dolazilo je povremeno do zajedničkih sastanaka predstavnika Skupine, Poslanstva Trećeg Reicha u Zagrebu i predstavnika NDH. Jedan takav sastanak održan je u Zagrebu 28. novembra 1941. godine. U ime Njemačke narodne skupine prisustvovao mu je vođa propagande Andreas N. Stötzer, u ime Poslanstva Trećeg Reicha Egon Hruscka, referent za narodnosna pitanja Poslanstva, i predstavnik propagande NDH. U izvještaju Siegfriedu Kascheu od 3. decembra 1941. godine, o rezultatu razgovora kaže se:

»Ugovorili smo u pojedinostima da se narodnoj grupi, koja vrlo jako pati od nedostatka potrebnog materijala, stave na raspolaganje filmovi, i to najnoviji filmski nedjeljni žurnali, zatim pogodni ratni filmovi kao što su 'Pobjeda na zapadu' i 'Poljski pohod', kao i igrani filmovi koji efikasno djeluju propagandistički, kao što je film 'Židov Süß'. 2. prosinca u Osijek dolazi film 'Hitlerov omladinac Kvak' u okviru svetkovine. Pošto narodna grupa raspolaže samo projekcionim aparatom za filmove sa uskom trakom, dogovorili smo se da se ona pomogne u nabavci normalne aparature za zvučni film. Od filmskih kola koja je Reich stavio na raspolaganje hrvatskoj državi (tj. NDH, prim. autora), jedna će se stalno stacionirati u Osijeku, kako bi se sa tog mjesta brinulo o prikazivanju filmova u nje-

mačkim i mješovitim njemačko-hrvatskim naseljima. Dr Rieger je izjavio svoju suglasnost s tim.²⁰

Prema tome su Skupina i NDH dobivali iz Trećeg Reicha ne samo filmske žurnale, nego i filmove i prikazivali ih u kinima. Iz izvještaja se vidi da je Treći Reich dodijelio NDH pokretna kino-kola za prikazivanje filmova u mjestima gdje nije bilo električne struje. Na sastanku je dogovoreno da NDH ustupi jedno od tih kina Njemačkoj narodnoj skupini te da ona prikazuje filmove u čisto njemačkim naseljima i selima s mješovitim njemačko-hrvatskim stanovništvom.

Budući da su se kino-dvorane nalazile u gradovima i općinskim sjedištima, utjecaj je filma bio u tim sredinama veći.

Osim kino-priredbi za građanstvo, priređivane su posebne predstave za djecu i omladinu. Organizirano su ih posjećivali učenici osnovnih i srednjih škola.

Sve što smo naveli za pisanu propagandu vrijedi i za usmenu, s tom razlikom, što je u njoj značajno mjesto pripadalo radio-stanicama Berlin, Beč, Graz i ustaškoj radio-stanici Zagreb. Budući da je u to vrijeme broj radio-aparata u NDH bio ograničen, i to ne samo u selu nego i gradu, Skupina je zajedno s ustašama poklanjala mnogo brige razglasima.

Putem jednih i drugih često su prenošeni politički govori, informacije i vijesti, svirane koračnice, prenošena literarna ostvarenja i sl.

Za usmenu propagandu koristili su se i politički sastanci i proslave na kojima su govorili vođe Skupine, predstavnici NDH, ponekad i predstavnici Trećeg Reicha. Sastanci i proslave održavani su u povodu pobjeda, državnih i vjerskih praznika, raznih godišnjica itd. Za propagandu su se također koristila predavanja i tečajevi u osnovnim i srednjim školama, logorovanja itd.

Uz to je Ured za propagandu često organizirao i izložbe fotografija kojima je prikazivana borba protiv NOP-a. Pripadnici NOP-a prikazivani su kao rušitelji privatnog vlasništva, osobnog vlasništva, vjere itd. Pokolji i ostali zločini ustaša, četnika, pripadnika Skupine i oružanih snaga Trećeg Reicha prikazivani su kao djela NOV i POJ. O tome su izdavali knjige i sl.²¹

Propaganda Skupine imala je dvostruku ulogu. Bila je namijenjena njenim pripadnicima, ali i Hrvatima, Srbima, Česima, Slovacima i Mađarima, svima koji su živjeli na teritoriju NDH. Prve je trebalo da podstrekava na rad i borbu, a među drugima je trebalo da djeluje destruktivno i demoralizatorski s osnovnim ciljem da ih odvoji od narodnooslobodilačke borbe i podredi interesima okupatora.

²⁰ Građa, knj. I, dok. br. 197, str. 304.

²¹ Grenzschutz, br. 10, 13. III 1942. god. i Z. Krnić, S. Ljubljanović i G. Tomljanović, nav. dj., str. 48.

V

Osim kulturnog i prosvjetnog djelovanja, Skupina je poklanjala pažnju općem narodnom prosvjećivanju i njegovanju narodnih običaja. Obje te aktivnosti imale su ideološki i praktični smisao. Kada kažemo ideološki, mislimo na nacionalni i nacionalsocijalistički faktor. Naime, razne institucije Skupine (političke, kulturne, privredne) održavale su predavanja i večernje tečajeve za njemačko stanovništvo, i to za pripadnike raznih godišta. Ta predavanja i seminari nisu se odnosili samo na politiku i uspjehe na frontovima. Naprotiv, održavana su i predavanja o njemačkom jeziku ili, bolje rečeno, učio se njemački, jer mnogi od pripadnika Skupine nisu njime vladali, zatim njemačka književnost, geografija i historija njemačkog naroda.

Nakon odslušanih predavanja na tečajevima polaznici su polagali ispite. Da bi lakše savladali planom predviđenu materiju, polaznici seminara i tečajeva dobivali su tome primjerene udžbenike. Te knjige, časopisi i štampa dobivani su iz Trećeg Reicha.

U opće prosvjećivanje naroda ulazila su i predavanja o održavanju domaćinstva, kuhanju i ishrani dojenčadi. Na takve tečajeve i predavanja pozivane su samo djevojke i žene, a najčešće su ih organizirala okružna vodstva Njemačke skupine.

Skupina je održavala i ostale stručne tečajeve i predavanja. Na primjer, u toku 1942. i 1943. godine održano je nekoliko predavanja iz krojenja i šivanja. Održavani su kao večernji ali i kao četrnaestodnevni tečajevi.

Osim predavanja, tečajeva i seminara, i priredbe su ulazile u opće prosvjećivanje. Njih je najčešće pripremala omladina i učenici osnovnih škola, a davane su za sve stanovnike. Organizatori priredbi najčešće su bili politički funkcionari Skupine pa su pri odabiranju djela za njihove programe birali takva koja imaju praktično-politički i ideološki smisao.

Priredbama i zabavama pridavan je manifestacioni značaj pa su dvorane u kojima su održavane bile dekorirane i ukrašavane amblemima Trećeg Reicha i Skupine.

Narodnim običajima pridavano je toliko značenje radi jačeg utjecaja na razvoj nacionalne svijesti i osjećaja pripadnosti Njemačkoj i njenom narodu. To se forsiralo svim sredstvima. Tražile su se po knjižnicama i čitaonicama stare knjige i časopisi u kojima se govorilo o načinu života prošlih generacija. Obnavljane su stare svetkovine i pridavano im je posebno značenje. Velika briga poklanjana je narodnoj nošnji i njemačkom folkloru uopće. Na sve zborove, proslave i ostale manifestacije, omladina i žene dolazili su u narodnim nošnjama, igrana su narodna kola i izvođeni narodni plesovi.

Svemu tome pridavana je važnost u gradovima, a još više u selima. Time se, uz ostalo, išlo za naglašavanjem sela, jer se smatralo da je njemački seljak snaga koja se najupornije suprotstavljala denacionalizaciji njemačkog stanovništva u tim krajevima i da je ono, seljaštvo, ostalo najčistije od utjecaja kojima su Nijemci bili izvrgnuti u Kraljevini Jugoslaviji.

U kulturno-prosvjetnom radu Njemačke narodne skupine neprestano se uočavaju dva osnovna zadatka. Prvi je bio nacionalni, a drugi odgoj pripadnika Skupine u nacionalsocijalističkom duhu. Njima su bili podređeni svi ostali zadaci.

Skupina se služila svim sredstvima da u tome postigne što veće uspjehe. Ali tok događaja onemogućio joj je da te zadatke, koje joj je postavio vođa Trećeg Reicha A. Hitler, do kraja izvrši.

SUMMARY

EDUCATIONAL AND CULTURAL ACTIVITIES OF THE GERMAN NATIONAL GROUP IN NDH

The author brings some important moments in politico-propaganda activity of the German national group on the territory of the quisling "Independent State of Croatia" (NDH) 1941-1944, which moments refer to the field of education and culture. German national group, counting about 180.000 of Germans in NDH, had a privileged status. The author reviews briefly the role of schooling, arts, sciences, education, printing, and propaganda in the work of the group whose leaders in that way aspired to affirm the Germans in NDH as members of the "leading European nation". However, successful development of the National Liberation Movement in Yugoslavia with the Communist Party at the head, made this task, set by the Third Reich's leader Adolf Hitler, impossible to realize.